

Наталія Солонська

До історії української періодичної преси

Важливою ділянкою вітчизняного книгознавства є дослідження української періодичної преси. У 1923 р., коли почав виходити фаховий журнал «Бібліологічні вісті», який упродовж майже семи років висвітлював ці питання, вона вже існувала 75 років. Проте не було жодних наукових досліджень у цій галузі. Власне, ми не можемо говорити про повнокровну історію її розвитку зі зрозумілих причин: Україна протягом кількох століть була, хоч і великою, але провінцією Російської імперії. Власне, в 20-ті роки, коли розпочав свою діяльність часопис УНІКу, розпочинається і вивчення, і створення предмета історії української преси. Саме в журналі «Бібліологічні вісті» друкуються наукові розвідки з цієї ділянки. Ці матеріали нині є не тільки пам'яткою книгознавчої думки, а й підґрунтям для подальших досліджень. Вони, зважаючи на їх місткість, інформативність, концептуальність, не втратили наукової цінності й до сьогодні.

Всі архівні матеріали, виявлені автором, публікуються і вводяться в науковий та культурний обіг уперше.

Нині маємо невеликий обсяг досліджень у царині української преси. Здебільшого, в нашому розпорядженні джерела ідеологічно-партійного спрямування, захарашені комуністичними гаслами і такі, що не несуть у собі серйозного дослідницького навантаження, філософського осмислення, психологічного аналізу, книгознавчого висвітлення. Зате сила літератури на зразок: Ленін і преса, преса і партія, про роль партійної преси у вихованні трудящих (модифікація: колгоспники, робітники та ін.), про партійне керівництво пресою або партійне керівництво як головний фактор підвищення ефективності преси, преса і партійна пропаганда тощо. Втім, існують численні цікаві, аналітичні ґрунтовні розвідки з обсягу російської журналістики, російської преси, де, зрозуміло, не йдеться, або йдеться мимохідь, про українську пресу, її діячів. Отже, ті напрацювання, що є в розпорядженні сучасного українського книгознавства, головним чином належать до 20 - 30-х років. Протягом радянського періоду з'явилися лише поодинокі праці, які не створюють конкретного напрямку чи школи.

Здавалося, незалежність України мала сприяти бурхливому розвитку такої ділянки, як історія, теорія, методологія преси. На жаль, цього не спостерігається. У нашому вітчизняному книгознавстві бракує досліджень на зразок: історія української журналістики, технічна періодика, роль фахових журналів у розвитку математичної (чи іншої) освіти, преса та проблеми науки, мова періодичної преси, немає жодної розвідки на кшталт «С. Сірополко - редактор і автор журналу «Книголюб» (відповідно до своїх видань - Є. Чикаленко, А. Ніковський, С. Петлюра, С. Королів-Старий, Ю. Меженко, В. Агуф, Ю. Тищенко, М. Богуславський та чимало інших видатних діячів української преси, діяльність і життя яких є невід'ємною і вельми важливою сторінкою нашої історії, культури, науки).

Питання преси вивчали чи торкалися в своїх працях такі українські науковці, як: В. Ігнатієнко, І. Калинович, М. Білінський, І. Брик, М. Возняк, Б. Грінченко, М. Жовтобрюх, О. Дей, Н. Комаренко, І. Кревецький,

І. Крупський, П. Лещенко, Л. Маляренко, В. Міяковський, М. Сагарда, М. Боровик, Я. Дашкевич, Є. Демченко, М. Дмитрієнко, М. Миць, Ф. Погребенник, Н. Погребецька, В. Рубан, М. Романюк, П. Федченко, О. Коновець, Г. Ковальчук, І. Копотієнко, О. І. Бочковський, Н. Королевич та ін. Проаналізувавши список літератури з питань наукового втілення проблем української преси, поданий після статті, переконуємося, що в ньому праць має бути набагато більше. Хоча й простежується їх зростання. Втім, тематика потребує поглиблення і аналітичного підходу.

«Значення періодичної преси в розвитку літературної мови визначається тією роллю, - писав український мовознавець П. Жовтобрюх, - яку вона відіграє в суспільному житті народу. Відомо, що преса є одним з найважливіших знарядь пропаганди політичних ідей, формування і вираження громадської думки, поширення наукових та інших фахових знань. Розвиток преси невіддільний від економічного, політичного та культурного життя народу».

Як підкреслював М. Сагарда в статті «Обсяг поняття «періодика», «з поступовим прискоренням темпу політичного, громадського, професійного, економічного, наукового життя, з розвитком спеціалізації в усіх галузях знання, періодична преса є та сама форма, в якій найзручніше накреслювати й освітлювати нові проблеми, давати відповіді на силу нових запитів, що виникають щоденно в процесі розвитку державного, економічного й культурного будівництва <...>. Періодична преса дає змогу відразу знімати й розв'язувати питання дня, як вони виявляються сьогодні. не ждучи повного їх розвитку та розкриття, остаточного оформлення й вирішення, ставити в дискусійному порядку, охоплювати не лише в цілому, а й в частинах» (Бібліотекознавство та бібліографія, 1928, №2, с. 15-34).

Дослідник вважав, що преса стає «непереможним конкурентом книжки. Хто працював науково, той з власного досвіду знає, яка сила потрібних матеріалів міститься саме в журналах і навіть у газетах, а спостереження над цитатами в наукових працях та над бібліографічними покажчиками дають знати, що на

одну монографічну працю припадають десятки журнальних статей. Є й такі питання, що матеріали для них розкидано лише по журналах, у дрібних замітках». Цим твердженням Сагарда підкреслює непересічне значення преси.

Своїм корінням українська преса сягає в давнину, в стіннівки Софії Київської, чим випередила чимало країн світу. Однак друкована преса на українських землях через різні політичні обставини виникла на 150 років пізніше, ніж у Західній Європі. Замітки про життя в Україні лише іноді з'являлися в зарубіжній пресі. Зародки української преси спостерігаються за гетьмана І.Виговського. У 1776 р. виходить перший на українських землях у Львові тижневик французькою мовою «Gazette de Leopold». «Одесский вестник» (1828 - 1892) - перший щоденник у східній Україні. «Киевские объявления», перша газета в Києві, виходила в 1835 - 1838 та 1850 - 1857 рр. У 1816 р. Харківський університет видає журнал «Украинский вестник» (редакція Е.Філомафітського, Р.Гонорського, О.Складовського, Гр.Квітки-Основ'яненка, П.Гулака-Артемівського). У 1817 - 1822 рр. Вербицький у цьому ж вузі видає «Харковские известия». Помітним є й «Украинский журнал», що випускався цим же закладом у 1824 р., у 1816 виходив «Харковский демокрит». Далі в 1831 р. йде «Украинский альманах» (редактор - О.Шпигоцький), «Утренняя звезда», «Запорожская старина», «Киевлянин» (1840). І лише в 1848 р. на небосхилі України з'являється її перший політичний часопис «Зоря Галицька». Протягом двадцяти років (1860 - 1880) виходять «Черниговские губернские ведомости». З 1856 р. П.Куліш у Петербурзі видає «Записки о Южной Руси», де публікуються наукові праці та літературні твори українською мовою. Безперечно, не втратив до сьогодні своєї цінності журнал «Основи» (Санкт-Петербург, виходив два роки) зі своїми гострими проблемними матеріалами, на жаль, зустрінутий в російських колах хизуванням з приводу української мови, якій «критики» і, зокрема, відомий російський письменник Тургенев відводили роль «грубого наречія». Назвемо ще «Черниговский листок» (редактор, кореспондент, коректор - Л.Глібов).

У 1861 р. у Львові з ласки мецената М.Качковського, з часом і митрополита Гр.Яхимовича, побачив світ журнал «Сяйво» (невдовзі москвофільського спрямування). 1866 рік знаменується появою тижневика «Русалка» (з ініціативи О.Кониського). Але досі з образою сприймається заява редакції журналу «Гомін» у 1860 р. щодо української преси: «У нас в Україні <...> один вже запустив оселедця».

Незважаючи на недоброчинних співвітчизників, які схилилися перед імперією, під редакцією Вол.Барвінського виходить «Діло» (1880), з 1892 р. розпочинають свою діяльність «Записки Наукового товариства Тараса Шевченка», спадкоємицею «Зорі» вважає себе «Літературно-науковий вісник» (1898). Своє поважне місце в історії української преси посіли «Руслан» (з 1890), газета «Рада» (з 1906). Знаходяться ширі меценати, яким болить українська справа - Є.Чикаленко, В.Симиренко - про них, звичайно, не прочитаєш навіть у «Бібліологічних вістях». Безплатно, а отже, добродійно працювали в редакціях Ан.Вахнянин, М.Подолінський, Ю.Целевич, Д.Гладилович та багато

інших. Утім, справи з оплатою праці та гонорарів не дуже змінилися з приходом радянських часів: журнал «Бібліологічні вісті» біднував, не маючи змоги сплатити гонорари не тільки власним співробітникам, а й кореспондентам-авторам, дописувачам, яких, з огляду на це, теж можна вважати його меценатами.

Раритетним для сьогоднішніх дослідників є конфіскований царською поліцією номер катеринославської «Доброї поради» (редагував М.Биков, пізніше - К.Д'яконов), програмою котрого була боротьба з лихоліттям, «що чорною хмарою огорнуло народні маси». (Взагалі, українська преса зазнала чимало гонінь з боку імперського уряду. В 1914 р. її було заборонено, читання в школах, у гімназіях - переслідувалося. Держава не підтримувала жоден з національних часописів).

Своє вагомє слово в українській журналістиці сказали В.Біднов та його дружина, М.Грушевський («Записки Українського наукового товариства в Києві», з 1908 р., з 1914 р. - кварталник «Україна»), С.Петлюра, М.Порш (псевдоніми: М.Гордієнко, М.Чацький, Полуботок), В.Садовський, Д.Донцов, І.Мазепа (псевдонім Андрієвський), В.Дорошенко (В.Білоцерківський), Д.Дорошенко, В.Степанківський (В.Коваль), В.Чехівський (співробітники «Слова»), М.Левицький, Ор.Левицький, А.Ніковський, Софія Русова, Ю.Тищенко, Е.Пильченко, Л.Лобода, О.Кошиць, П.Зайцев, Людмила Старицька-Черняхівська, Ю.Липа та інші видатні українські публіцисти.

І сьогодні з інтересом перечитуються «Дніпрові хвилі», що видавалися з ініціативи М.Богуславського під керівництвом Д.Дорошенка, а потім В.Біднова, д-ра Ю.Павловського; «Нова громада», що виходила на початку ХХ ст., «Молода Україна» за редакцією Олени Пчілки (з 1906), «Українська хата» під орудою П.Богацького (з 1909), історичний журнал «Наше минуле».

Цінний і критико-бібліографічний журнал «Книгар» (видавниче товариство «Час», редакція В.Короліва-Старого, з 1917 р.), «Книжний бюлетень» (полтавське педагогічне бюро при губернській народній управі, з 1919 р.), кварталник «Книжний вісник» (Всенародна бібліотека України, редактор Г.Житецький), неперіодичний вісник українського книжкового руху «Книжка» (з червня 1921 р., орган видавництва «Бистриця», Станіслав). У ньому друкувалися матеріали з історії книги в Україні (В.Модзалевський, Гр.Дмитренко), про загальні принципи організації бібліотеки (С.Кондра), огляди української преси за кордоном.

А.Ніковський писав про такі видання: «Треба мати залізну волю, щоб без ніяких засобів до життя, без ніякої чужої матеріальної допомоги, без ніякого власного досвіду і досвіду попередників і навіть більше - без видимого співчуття з боку громадянства, розпочинати видання журналу <...> і в цьому знаходити моральну нагороду за свою працю...».

В.Ігнатієнко, історик української преси, автор журналу «Бібліологічні вісті», вважав: «Народ без преси - це є глухий, безсловесний дикун, голоси якого ніхто не чує, до якого ніхто не прислухається. В розвинутому суспільстві ми бачимо широку хвилю друкованого слова (у вигляді книжки, газети, журналу), бачимо, як різні групки намагаються використати друковане слово для впливу на широкі маси населення».

Порівняємо ці висловлювання з тим, що зауважував у 1920 р. міністр фінансів в уряді Української Народної Республіки Петро Чижевський із Женеви в листі до редакції журналу «Вперед»: «Що ж до поширення Вашого часопису, то я з жалем мушу признати, що ні один свідомий українець не повинен ширити часопис, поки на прапорі стоїть оте дурне (для сучасного менту) «пролетарі всіх народів єднайтеся» (на «Бібліологічних вістях» цього популістського гасла не було, за що й поплавилися з часом. - Н.С.). Луплять вас оті «пролетарі», московські і польські, з живих здирають шкури <...> Але ж прошу вас! Попереду ніж приставати до всесвітньої людської спілки, - попереду повинно бути людьми (прошу!), а не кінями або вівцями бездушними, - попереду повинно бути елементом гідним для спілки, гідним поваги, а не етнографічним бидлом... І будьте певні, панове: що кожний українець, який ставить свій буржуазний або свій соціалістичний світогляд і свій прапор вище світогляду загально-національно-українського - той є свідомо (чи несвідомо) ЗРАДНИК своєї батьківщини (в сей мент). ЗРАДНИК економічним інтересам трудящого українського люду, - бо якби голови ваші не були запаморочені марксовськими теоріями і якби ви пошукали правди поза межами тих теорій, так ви переконалися би, що можливість розвитку рідної національної культури в рідній національній державі є фактор економічний - корисний насамперед для нижчих верств людності і більш могутній, ніж інші» (Центральний державний архів органів влади та управління, ЦДАОВУ, ф.3877, оп.1, од.зб.15, с.13).

Одразу наголосимо, що в жодній державі преса, навіть наукова, не існує поза ідеологією, вона обов'язково віддзеркалює конкретну позицію, погляди свого головного редактора, видавця.

Ситуацію в українській пресі на початку 20-х років відбиває і точка зору П.Чижевського, висловлена ним у промові про її організацію, зверненій до Ради народних міністрів УНР (Тарнів, отель Зольдінгер, 2 - 3. XII/1922), де він підкреслює важливість існування цієї ділянки: «тепер, або ніколи! <...> Хто хоч трохи знайомий з парламентським життям, той повинен знати, що без відповідної преси не може добре працювати ні увесь парламент, ні окремі його фракції, що парламентські послі надзвичайно зацікавлені, аби діяльність їх була освітлена і зафіксована в пресі, що так само і населення, яке вибирало послів, зацікавлено, аби мати постійне й правдиве джерело про діяльність своїх обранців». (Йдеться про Польський сейм, оскільки Західна Україна в ті роки ще входила до складу Польщі). Він пропонує негайно заснувати у Варшаві українську щоденну газету, звертає увагу української діаспори на те, що належить підтримати таборовий «Сурмач», орган еміграції, видавати тижневик і поза межами Польщі, який підтримував би інтереси УНР. Найкращою українською пресою іноземною мовою Чижевський вважає французьку, оскільки немає джерел, з яких би світове співтовариство черпало відомості про українські справи на еміграції: «...відродили б нашу пресу... так одночасно відродили б і власне життя» (ЦДАОВУ, ф.3877, оп.1, од.зб.9, с.92).

То були марні сподівання. А реалії відбилися, приміром, у загальних зборах співробітників УНІКу

про підсумки роботи та посилення ідейної спрямованості наукової діяльності Інституту в червні 1931 р. Зокрема, Завальний наголошував: «У ділянці книгознавства треба ставити питання про те, наскільки ми були і є чуйними, непримиренними до вилазок клясового ворога на фронті книги та преси. Наша нарада має на меті викрити троцькізм та гнилий лібералізм на книгознавчому фронті» (ф.47, од.зб.251, арк.36).

Про становище преси за радянської влади можна судити і з лекції «Книга та преса реконструктивного періоду», прочитаної аспірантам УНІКу видатним українським книгознавцем Сергієм Масловим 10 січня 1932 р. (ІР, ф.33, од.зб.1617), де підкреслюється, що наступила епоха преси реконструктивного періоду, зросла її роль у боротьбі за здійснення господарського й культурного будівництва, в обслуговуванні Червоної армії, перебудови робіткорівського руху, що посилюється боротьба проти буржуазних та опортуністичних теорій, розгортається національно-культурне будівництво, спостерігається розквіт національної книги та преси (і це змушений казати професор після припинення «Бібліологічних вістей». - Н.С.), але загострюється класова боротьба на книжковому фронті, відчуваються дії контрреволюційної організації СВУ та її шкідлива роль у видавничій справі.

Поданий ученим список рекомендованої літератури для аспірантів яскраво свідчить про «свободу» преси в СРСР. Наведемо його, оскільки він становить безперечний інтерес для дослідників:

«С.Сбитников, Б.Удинцев Пятилетний план развития печати. - Хозяйство печати. - 1926. - №9.

Ф.Корнюшин Пятилетний план хозяйства печати. Статті про 1-у п'ятирічку друку в журналі «На книжном фронте». - 1929. - № 28-29, 39-41, 47-48.

Сухино-Хоменко П'ятирічка української радянської книги. - Критика. - 1929. - №10.

А.Халатов Культурная революция и массовая книга. - На книжном фронте. - 1929. - №30-31.

О пролетарской печати. Сб. (Статьи, речи, постановления. - М., 1932.

За марксистско-ленинское учение о печати. Сб. - М., 1932.

Про пресу. Марксо-ленінська хрестоматія. Склали А.Земляний, М.Смородін. - Х., 1932.

Н.Вертинский Газета в России и СССР. XVIII - XX. - М., 1931.

«Правда» за 5 и 6 мая 1932 г. 123 (5288) и 124 (5289).

«Известия» ЦИК за 5 мая 1932, №123 (ч.690).

М.Агуф Преса УСРР до ХУ роковин Жовтня. - Х., 1932.

Большая Советская Энциклопедия, т.ХХУ. - М., 1932.

С.Борский Интернациональное издательство (к 5-летию Центрального издательства народов СССР). - На книжном фронте. - 1929. - № 24-25.

К.Рыслевский Национальная книга в СССР за 15 лет. - Революция и национальности. - 1932. - №10-11.

Статті про реорганізацію видавничої та книготорговельної справи. - На книжном фронте. - 1930. - № 20-21, 24-25, 28-29, 30.

В.Адоратский О работе ИМЭК по выявлению и публикации литературного наследия К.Маркса. - «Известия» ЦИК, 16 марта 1933, №73 (5004); то же в

- «Правде» 16 марта 1933, №74 (5600).
- М.Азуф* До реорганізації книжкової справи на Україні. - Радянський книгар. - 1930. - №12.
- Постановление ЦК ВКП(б) от 15 августа 1931 г. - «Правда», 3 сентября, 1931, №243 (5048).
- А.Халатов* Издательская работа на новом этапе. - «Правда», 6 сентября, 1931, №246 (5051).
- Ф.Конар* Бумажная промышленность и ее перспективы. - На книжном фронте. - 1929. - №12. - С.39-41.
- Статті про другу п'ятирічку друку: «Полиграфическое производство». - 1932. - 36; «За материальную базу печати». - 1932. - №3-6, 8-10; «Журналист». - 1932. - №22; «Радянський книгар». - 1932. - №14-15, 20-21.
- Друга п'ятирічка бібліотечної справи. Бібліотека у соціалістичному будівництві. - 1933. - №1 (статті І.Профатилова, Н.Фрідьевої, І.Мирошниченка).
- На книжном фронте. - 1929. - №24-25.
- Ил.Эльвин* Очерки капиталистической прессы. - Красная новь. - 1932. - Кн.5.
- Массовое просвещение в СССР к 15-летию Октября. Ч.1. - М.; Л., 1932. - С.96-107. - Библиотечное дело в СССР. - С.116-122; Рост книжной продукции в СССР после Октябрьской революции.
- Клясова боротьба в книгознавстві. Стенограма засідання київського товариства войовничих марксистів-демократів. - 29 травня - 1 червня 1931 року. - К., 1932.
- М.Михайлов* По издательствам С.А.С.Ш. - М., 1930.
- В.Кугель* Очерки издательского и полиграфического дела. - М., 1931. Чч.ІІІ і ІV.
- Його ж. Зарубежная полиграфия за пятнадцать лет. - За материальную базу печати. - 1932. - №12.
- А.Троцкий* Подрастающему поколению - большевистскую книгу. - М., 1932.
- Не втратили цінності й тези лекції С.Маслова для аспірантів УНІКу від 22 вересня 1932 р. «Радянська книга й преса за часів військового комунізму та відбудовчого періоду», де йшлося про політику радянської влади в галузі преси, про боротьбу з буржуазною пресою, про виникнення нових форм газети, тематику радянської книги й преси та «їх роль у боротьбі за закріплення перемог пролетаріату». Вчений мав зосередити особливу увагу слухачів на книзі та пресі нацменшин, розвитку радянської преси та її ролі в будівництві соціалізму. Список рекомендованої літератури теж відбиває політику партії щодо преси:
- «*В.И.Ленин* О рабочей печати. Сб., составленный А.Венедиктовым. - М., 1926.
- С.Ингулов* Партия и печать. - М., 1928.
- Збірник «О пролетарской печати». - М., 1932.
- Статті Н.Мещерякова, В.Полонського, Н.Бельського і др. в журналі «Печать и революция». - 1921. - Кн.І.
- М.Вольфсон* Пути советской книги. - М., 1929.
- А.Халатов* Советская книга за 10 лет. - М., 1929.
- Його ж. Государственные издательства. - Литературная энциклопедия. - Т.ІІІ. - М., 1929.
- Государственные издательства за пять лет. - М., 1924.
- На книжном фронте, 1929, «№ 16 і 17/18, присвячені 10-річчю ГИЗа.
- И.Глоднер* Большие издательства. - Большая советская энциклопедия. Т.ІІІ.
- Статті «Книжные издательства», «Книгопечатание»,
- «Книжная торговля» в Малой Советской Энциклопедии». Т.ІІІ. - М., 1929.
- Бумага и бумажная промышленность. - БСЭ. Т.ІІІ. - М., 1927.
- Н.Накоряков* Рост и условия развития книжной торговли после революции. - Книжная торговля. - М., 1925. - С.427 - 453.
- А.Козаченко* Книжная продукция УСРР 1923 - 1926 гг. - «Бібліологічні вісті». - 1927. - №2.
- Його ж. Десять років книжкової продукції Радянської України. - Х., 1929.
- Його ж. Минуте книги на Україні. - Х., 1930.
- Юр Меженко* Українська книжка часів Великої революції. - Життя і революція. - 1927. - №10/11 і 12.
- В.Быстрянский* Газета в буржуазном и пролетарском государстве. - Птб., 1921.
- С.Черномордин* Большая печать. - БСЭ. - Т.ІІІ. - М., 1927.
- Газета. - БСЭ. - Т.ХІV. - М., 1929.
- И.Ипполит* Журналы русские. - Литературная энциклопедия. Т.ІV. - М., 1930. Стлб. 243-260.
- Вяч. Полонский* Русский революционный плакат. - М., 1925.
- Б.Чан* Авторское право в редакционно-издательском деле. - Лгр., 1932.
- Н.Вертинский* Газета в России и СССР XVII - XX века. - М., 1931.
- Н.Николаев* Авторское право. - Литературная энциклопедия. Т.І.
- Главлит. - Литературная энциклопедия. Т.ІІ. - М., 1929.
- Библиотеки СССР. - БСЭ. Т.ІV. - М., 1927. Стлб. 160 - 199.
- Ф.Ульрих* Формы и методы литературной пропаганды компартий Запада. - На книжном фронте. - 1929. - №9 <...>» (ІР, ф. 33, од.зб.1618).
- Подальшу політику партії щодо преси можна простежити і за навчальним планом семінару з теорії книги й преси для аспірантів УНІКу на 1934 р., де під п.2 - «Особенности друкowanego слова як класово-ідеологічного знаряддя та його елементи», під п.5.г) «Маркс - Енгельс - Ленін - Сталін - творці, керівники й теоретики друкowanego слова пролетаріату; д)ВКП(б) і Комінтерн та їх керівництво друкowanym словом пролетаріату», під п.7 - «Борьба проти українського фашизму в питаннях книги й преси». Політичну ситуацію в країні особливо характеризують наступні пункти, де йдеться не про культуру друкowanego слова чи професійні питання, а лише про ідеологічний пресинг.
- «12. Маркс - Енгельс - фундатори й перші теоретики пролетарського друкowanego слова.
13. Ленін - організатор, керівник і теоретик більшовицького друкowanego слова.
14. Сталін - організатор, керівник та теоретик більшовицького друкowanego слова.
15. Партія та її керівництво більшовицьким друкowanym словом.
16. Комінтерн та його керівництво пролетарським друкowanym словом.
17. Сучасний стан теорії друкowanego слова в СРСР та її завдання.
18. Український фашизм у теорії друкowanego слова».

Отже, радянські ідеологи перекреслювали всю багатовікову культуру й історію друкованого слова, відкидаючи надбання світової цивілізації, погляди і концепції Куфаєва, Сидорова як класово-ворожі, буржуазно-формалістичні - Ловягіна, Щелкунова. «Книга і преса - вияв і знаряддя класової боротьби, - пише Маслов. - Особливість цього знаряддя - графічне відтворення слова. Відображення об'єктивної дійсності в друкованому слові. Особливості друкованого слова в світлі ленінської критики «теорії ієрогліфів».

До антимарксовської теорії в питаннях читачівства вчений відносить: «1) суб'єктивний ідеалізм (соліпсизм); рубакінщина. Біологізм та націоналізм у концепції Рубакіна; 2) об'єктивний ідеалізм - теорія і передача змісту (Щелкунов, Куфаєв); 3) механістично-спрощенське пояснення сприйняття друкованого твору «еномікою» (Гуров); шкідливий вплив усіх цих теорій на практику роботи з читачем <...>».

Тобто, все те, що сучасні дослідники тепер скрупульозно вивчають, за сталінщини грубо відкидалось як непотрібне, оскільки теорії вищезазначених метрів суперечили пролетарській ідеології.

Її відбивають тези Маслова: «Український фашизм у питаннях вивчення читача. Змичка українського фашизму з рубакінщиною <...> Буржуазне друковане слово як матеріал для пізнання класового ворога, для викриття класової суті та суперечностей капіталістичного суспільства» (ІР, ф.33, од.зб.2359, арк.1-3).

Для істориків, особливо дослідників політичних рухів, становитиме інтерес і масловська лекція для аспірантів УНІКу «Історія робітничої преси в Росії і на Україні до Жовтня 1917 р.», прочитана 18 березня 1933 р., а також законспектована вченим лекція М.Городкова «Книга та преса на Заході як знаряддя класової боротьби за доби промислового капіталізму» (1934).

Спинимось докладніше на записаній Масловим лекції цього ж доповідача «Ідеологічна боротьба на фронті історії книги. Вступ до курсу історії книги. УНІК. 1932 - 1933».

«Головні положення, проголошені Леніним:

1) безглуздість погляду про безкласовість книги та преси <...>

2) партійність книги та преси (див. статтю Леніна «Партійна організація та партійна література», 1905).

3) газета не тільки пропагандист, а й колективний організатор.

Книга й преса не тільки популяризують ідеї, а й організують маси.

4) ленінське вчення про волю друку, волі друку в класовому суспільстві бути не може <...>

В.Ігнатієнко в праці про історію української преси стоїть на позиціях нацдемівщини, близьких до позицій Грушевського. Преса - вияв людського духу, понадкласова. Теорія Грушевського про безперервність українського історичного процесу: революція - це тимчасова перешкода розвитку української культури, щось «наносне»; ніякої перерви в українському історичному процесі українська революція не зробила <...> У покажчику української преси Ігнатієнко не згадує видатних діячів соціалістичних та більшовицьких органів.

<...> У С.Маслова - формалістичні моменти, впливи національних поглядів.

Троцькісти намагалися створити журнал на зразок

західно-європейського <...> В правоопортуністичних поглядах - заперечення партійності, організаційної ролі преси <...>

Література

1. А.Земляной Проти буржуазної та опортуністичних теорій у газетознавстві. - Х., 1931.

2. За марксистско-ленинское учение в печати. Сб. - Партиздат, 1932.

3. А.С. Об одной буржуазной теории книговедения. - Журналист. - 1932. - №3.

4. Н.Владимирский Троцкистская клевета на историю большевистской печати. - Журналист. - 1932. - №9. - С.8 - 10.

5. А.Рубинштейн В плену у буржуазных теоретиков. - Журналист. - 1932. - №2.

6. П.П.Берков Развитие истории книги, как науки. - 1932. - Ленинград».

Ця доповідь, переписана рукою Маслова, може спочатку здивувати. Адже він не пропускає і себе. Але зі скрупульозного вивчення особистого архіву вченого випливає: Сергій Іванович розраховував, що колись його записи читатимуть із розумінням. Він дає вичерпну, блискучу характеристику епохи, влади, віддзеркалює дійсну ситуацію з пресою, книгою, наукою, справжнє обличчя радянської влади, її позицію щодо інтелігенції, особливо української. Не випадкові навіть його букви в переліку якогось події, імен. Однією літерою він шифрував своє справжнє ставлення до політики, до комуністичної ідеології, її діячів. З його лекцій вимальовується і чітка позиція щодо ролі преси в житті суспільства. На жаль, учений не зміг опублікувати свої замітки в цій царині книгознавства, в друкованому органі УНІКу, оскільки «Бібліологічні вісті» припинили існування. Судячи з заміток Маслова, він накопичував їх для написання певної ґрунтовної статті, а можливо, і книжки.

До перших матеріалів у галузі історії української преси можна віднести: «Харьковская журналистика начала настоящего столетия» С.Русовой, «Неосуществившийся журнал П.Кулиша «Хата» Е.Вашкевича, деякі статті про журнал «Основи» в «Киевской старине». Найґрунтовніші статті з названих проблем у «Бібліологічних вістях» - це розвідки Варфоломея Андрійовича Ігнатієнка. У матеріалах «Українська преса в 1922 р.» (1923, № 1/2) і «Історія української преси та її вивчення» («Бібліологічні вісті», 1923, №3, с. 22-26) він робить спробу систематизувати й конкретизувати, підвести теоретичну базу, окреслити коло досліджень преси. Втім, і досі ці питання якоюсь мірою є дискусійними, а саме: що вважати українською пресою, яку територію охоплювати аналізом, класифікація преси та ін.

Ігнатієнко пропонує такі принципи щодо преси: державності (територіально-державна преса): мови, територіально-етнографічний, комбінований з принципом мови. Але врешті-решт підсумовує, що слід взяти за основу етнографічну територію розселення української нації, залучивши до неї всі островки в інших країнах світу.

У цьому відношенні погляди В.Ігнатієнка збігаються з точкою зору П.Чижевського, висловленою ним у праці «Український книжковий ринок» («Бібліотечний вісник», 1995, №5) та поглядами Л. Биковського,

відбитими ним у роботі «Історія української преси», рукопис якої зберігається в НБУВ і буде надрукований в одному з номерів «Бібліотечного вісника». Втім, якщо Варфоломей Андрійович і знав про цю працю, скористатися нею, з огляду на те, що Левко Юстимович був емігрантом, не міг.

В.Ігнатієнко подає такі періоди розвитку української преси: 1816-1834 (періодична українська преса іншими мовами, російською або двомовна; 1834-1904 рр. - другий період - преса Наддністрянщини, поза межами України (Америка, Австралія); 1905-1914 - у коло досліджуваних об'єктів включається Наддністрянська Україна; 1914-1917 - четвертий період; 1917-1923 - п'ятий.

За ознаками мови: українська, російська, обома мовами, німецька.

В українській пресі дослідник розрізняє за правописом: фонетика, ярижка, галицьке або інше «язичіє». За характером поділяє на журнали, газети, альманахи, враховуючи періодичність, щоденники, тижневики, місячники і тощо, і вважає, що треба враховувати тривалість видання, «партійність органу», непартійність (кооперативні, професійні, громадські, державних організацій та інших; урядові видання (міністерств, відомств).

До речі, він логічно й свідомо прийшов до дослідження преси, оскільки досконало знав предмет. Його прізвище можна побачити серед співробітників місячника «Зоря», розрахованого на школярів, газети «Народна справа» (виходила за редакцією В.Прокоповича, С.Петлюри, С.Садовського, Н.Григор'єва (Григорій Наш)).

Наскільки відповідально редакція «Бібліологічних вістей» ставилася до підготовки матеріалів з проблем преси, видно хоча б з прохання до В.Дорошенка проренцензувати працю В.Ігнатієнка, на що знаний львівський бібліограф з не меншою відповідальністю пише (12 грудня 1925 р.): «...я бачу в ньому (списку преси) силу-силенну пропусків та недоладностей. Багато з них можна справити при допомозі зборів нашої бібліотеки <...> Я з великою охотою візьмусь перевірити й доповнити цей показник навіть зовсім безплатно». Про складність роботи свідчить зауваження: «Але мушу мати на це час принаймні кілька місяців». І далі застереження, що є, по суті, концепцією бібліографічної роботи: «Очевидно, краще лихий показник, ніж ніякий, але знову й те треба зауважити, що в наших умовах лихий показник задержує на довгі літа появу доброго. Тобто, фахівці втрачають орієнтир, вірець виконання і, боячись повторювати чужі помилки, не наважуються випускати свою продукцію». Очевидно, ситуація, на яку звертає увагу Дорошенко, є класичною, оскільки триває й донині.

А подальші його слова можна вважати напутніми для сучасних фахівців: «...видавати показник, не провіривши матеріали з автопсії (як це робили Комарові Яшек), не варто. Досі видані показники вимагають перевірки кожної позиції і точного зазначення, якого видання упорядчик не бачив на власні очі».

В.Дорошенко делікатно зауважує Ігнатієнкові: «Шкода, що в абетковому виказі не зазначено років, це дуже важко з огляду на те, що деякі видавництва навіть в одному й тому самому місці в різних роках мали

однакову назву і не знати, про яке саме автор думає (наприклад, ч.19 «Народна бібліотека»). В Чернівцях було кілька видавництв під цією назвою; 1905 - просвітньо-популярний місячник під редакцією Грабчука М., а в 1911 р. книжечки під редакцією А.Веретельника <...> прошу зараз викинути з опису оці № 10 («Богословський альманах»), ч.43 («Вінок»); журналу «Вінок» не було, був лише альманах «Вінок русинам на обжинки Івана Головацького», зате в 1897 р. виходив у Відні журнал для дітей «Віночок для руських диточок» <...> Далі автор, мабуть, не ясно уявив собі, що таке періодик, бо не всякий періодик можна віднести до преси, а коли відносити, то треба, щоб інших не поминати» (ІР, ф.47, од.зб.47, арк.25).

Лист Дорошенка, зрозуміло, не залишає байдужим Ю.Меженку і той невдовзі (28 грудня 1925 р.) пише у відповідь, що питання, «чи включати в круг преси збірники й альманахи автор (тобто, Ігнатієнко) вважає дискусійним. Сам він схиляється до думки, що їх можна приєднати до преси» (ІР, ф.47, од.зб.47, арк.150).

В.Ігнатієнко врахував зауваження колеги. У звіті про роботу УНІКу за 1925 - 1926 рр. (16.II.27 р.) під п.12 йдеться про те, що він (член комісії історії книги і бібліографічної комісії) надрукував у «Бібліологічних вістях» статтю «Незаконні українські видання 1914 - 1916 рр.», підготував до друку «Бібліографію української періодики» та окремо «Бібліографію української преси» (10 арк.), а І.Кревецький (член комісії історії книги) - публікації «Перша газета на Україні» і «До історії «Зорі», І.Тисяченко (член комісії історії книги) друкує в журналі матеріал «Перша газета українською мовою на Наддніпрянській Україні» (ІР, ф.47, од.зб.60, арк.2).

Утім, не тільки Ігнатієнко, Дорошенко, Меженко замислюються над тим, що таке періодика, газета, журнал. Сагарда зазначає, що поняття періодичної преси, зокрема точного визначення його обсягу, торкалися й торкаються лише мимохідь (цитована праця). Звертався до цього питання і О.Браудо, але сформулювати його робить спробу Л.Ільїнський в матеріалі «Что такое «повременная печать» (Труды комиссии русского библиологического общества по описанию журналов XIX века. Вып. I. II. 1918, с.107 - 108). Він пропонує такі ознаки періодичної преси (на них вказували й інші дослідники): публічність, передплата, періодичність, єдність організації, безперервність, єдність назви, певний напрям, різноманітність змісту, цікавість для найширших кіл читачів, відгук на події сучасного моменту. При цьому виділяє найсуттєвіші ознаки: єдність назви, організованість редакційного колективу, різноманітність змісту. На думку Ільїнського, «часопис не може визначити свого кінця. Часопис у його існуванні уявляємо поза часом... Немає часопису, що його обчислено на місяць, на рік... періодичні видання припиняються, а не закінчуються».

За Сагардою, основні завдання й функції періодичної преси такі: інформація про найновіші факти, організація суспільної думки. «провід у питаннях, що ставить життя». Л.Ільїнський пропонує визначення «часові видання». Воно не зовсім задовольняє Сагарду і той пише, що «протягом більше століття не пощастило дати точне, юридично сконструйоване розуміння терміну».

Перший Всеросійський бібліографічний з'їзд (Москва, 1924 р.) доходить висновку про необхідність

складання інструкції про реєстрацію та опис періодичної преси, згідно з якою має бути точно визначене поняття періодичної преси.

Журнал «Бібліологічні вісті» теж, по суті, підключається до цих творчих суперечек, намагаючись відпрацювати свою концепцію.

М.Ясинський у матеріалі «До питання про початок української преси» (1923, №4, с. 43-46) критикує твердження В.Ігнатієнка про початок української преси 1816 р., коли в Харкові вийшов «Украинский вестник», адже там ще 1812 р. побачило світ 12 номерів «Харьковского еженедельника» (видавець Ланглер, пізніше проф. університету К.Нельдехен (Опыт истории Харьковского университета, т. I. - X., 1893-1898, с. 750-753). У ньому друкувалися метеорологічні бюлетені, оголошення про уроки музики, малювання, про продаж майна та інше, що віддзеркалювало соціально-побутову картину Слобожанщини тих років.

На думку Ясинського, і «Еженедельник», і «Украинский вестник» - це «віхи одного порядку на шляху народження наукової і публіцистичної думки на Україні».

Ф.Сингалевич (1927, №2, с. 66-68) у матеріалі «Періодична преса на Київщині на початку революції» палко вітає свободу слова, яку дала революція. І пролетарська ця палкість, не притаманна «Бібліологічним вістям», вирізняється на тлі інших стриманих аналітичних інтелігентних матеріалів. Твердження автора, приміром, таке, як «те місто, що до революції обходилося одним часописом, після революції видавало їх десятками <...> почали виходити свої часописи, появились люди, що в тих часописах писали, появились люди, що ті часописи читали, і ті часописи навіть самі себе оплачували», є безперечним перебільшенням, неадекватною оцінкою історичної ходи, тим паче, що він не оперує конкретними фактами й цифрами.

Ф.Сингалевич зазначає, що в м. Богуславі першим почав виходити громадсько-політичний журнал «Голос свободной провинции», тираж якого досяг 600 прим. Видавався коштом власників місцевої друкарні братів Розенфельдів. У 1918 р. (до червня) виходив українською та російською мовами журнал «Наш голос». У Каневі в цей же час земська управа видає «Каневские вести» (редактор Г.Варава).

У матеріалі І.Кревецького «Перша газета на Україні» (1926, №4, с. 5-15) від сингалевичівських ілюзій не лишається й сліду: «Не маємо зовсім історичного огляду української преси (а йде 1926 р. - період українізації - Н.С.), хоча б і найбільш загального, - пише він. - Не маємо монографії (на жаль, і досі - Н.С.) про поодинокі українські газети й журнали, навіть про ті, що відіграли значну роль в історії українського національно-культурного і суспільно-політичного життя». Повну бібліографію української преси не складено ще й зараз. Отже, проблеми книгознавства, багато років тому порушені «Бібліологічними вістями», залишилися нерозв'язаними. Ця ситуація пояснюється дуже просто: після знищення УНІКу ніхто з українських істориків не наважувався займатися не тільки українською пресою (а вона, як уже підкреслювалось, не може бути поза політикою) а й українською книгою, за винятком поодиноких праць.

Про те, наскільки цінним може бути дослідження діяльності органу преси, можна судити з чотиритомної

історії та бібліографії, виданої до 100-річчя з дня виходу першої газети в Україні - «Gazeta Lwowska».

Так само, як В.Ігнатієнко, І.Кревецький (а це вже 1926 р.), наголошує, що історія української періодичної преси - ділянка, досліджена дуже мало. І залишає дискусивним питання щодо того, який рік - 1816 (від «Українського вісника») чи 1812 (від «Харьковского еженедельника») вважати початком вітчизняної преси.

У поняття «українська преса» І.Кревецький включає всю пресу, що виходила в Україні, хоча розрізняє «історію національно-української преси й історію преси на Україні». Слушне його зауваження: преса у нас «випередила національну українську пресу», що є специфічною рисою, спричиненою політичною залежністю України від Російської імперії.

Автор дотримується послідовності: «Харьковский еженедельник» (1812); «Journal d'Odessa» (Одеса, франц. та рос. мовами, 1823), «Киевские объявления» (1835), «Губернские ведомости» (з 1838 р.) по восьми регіонах України, і пропонує вживати такій опис для органів преси: періодичність, формат, текст, обсяг, наявність додатків, мова, оформлення, зміст. Далі він подає конкретну характеристику газети, єдиний примірник якої зберігається нині в бібліотеці ім. В.Стефаника у Львові. Науковий підхід до характеристики видання може слугувати зразком.

Особливо цінне повідомлення, що в газеті був бібліографічний відділ, у ньому містилися «перші книгарсько-бібліографічні оповістки на Україні взагалі».

З наукової розвідки, здійсненої дослідником, випливає, що власником і видавцем газети був прогресивний громадський діяч Осуді (Ossoudi).

На праці В.Ігнатієнка та І.Кревецького з тематики преси, видані окремими брошурами, дещо пізніше посилався С.Наріжний у роботі «Українська преса». Напевне, бібліограф не мав комплектів «Бібліологічних вістей», оскільки на час написання статті жив у Чехословаччині. С.Наріжний дає ширшу й багатшу картину, ніж його попередники, що пояснюється більшою інформаційною базою та вільними можливостями для висловлювання своїх думок. До речі, архіви свідчать, що матеріали Кревецького з політичних міркувань скорочувалися радянськими редакторами, а то й самим Ю.Меженком, інакше вони б взагалі не побачили світу.

І.Кревецький зауважує: Львів щодо преси випереджає інші міста України на кілька десятиліть. Причому, конкретно визначає межі, відносячи до преси тільки газети й періодичні часописи. У полі його зору вся преса українською мовою, іншими мовами поза межами України, але пов'язана з українським життям.

Відлік преси в Наддніпрянщині С.Наріжний веде з 1810 р., коли мали випускатися «Харьковские патристические листы». Він аналізує причини імпульсивного, поривчастого розвитку української преси: царський указ 1876 р. щодо неї, який, по суті, мав силу аж до 1905 р. Вона піднімається, як пише історик, «без дозволу, в умовах боротьби, без контингенту читачів, без економічної бази й т.п. Все це треба було творити, виробляти й здобувати <...> незабаром на українську пресу в Росії посипались нові удари у формі заборон, конфіскацій, штрафів, арештів діячів преси й т. ін.» (Наріжний С. Українська преса // Укр. культура / Лекції за ред. Д.Антоновича. - К.: Либідь, 1993. - С.158-

159). Ці узагальнюючі слова можна віднести й до пізнішої ситуації з українською пресою, яку не хотів мати, а тим більше не бажав сприяти її розвитку спочатку російський уряд, а потім - радянський. Особливо це стосується наукової преси гуманітарного спрямування, зокрема «Бібліологічних вістей», діяльність яких припинилася одразу після так званої українізації.

Якщо Ігнатієнко змушений вдаватися до радянської стилістики, то Наріжний прямо говорить, що газета «Хлібороб» (почала виходити в 1905 р. у Лубнах на Полтавщині) мала яскраво виражений національний дух, не випадково вже четверте число конфіскується. Як об'єктивний історик, він не проходить повз меценатську діяльність Є. Чикаленка, В. Смирненка та інших, не оминає увагою першу щоденну українську газету в Києві «Громадська думка». Розширюючи і доповнюючи матеріал В. Ігнатієнка, поважно ставлячись до його напрацювання, використовуючи вироблені колегою таблиці, С. Наріжний тим самим ще раз підкреслює наукову значущість праць радянського дослідника.

За даними І. Капустяньського (матеріал «Широким шляхом» про ювілейну виставку друкованого слова до 10-річчя Жовтня) «кількість журналів за останній рік зсходить до 265 (з бюлетенями), число часописів до 166» («Бібліологічні вісті», 1928, №4).

Порівнюємо дані В. Ігнатієнка з тим, що дає А. Животко в своїй книзі «Історія української преси» (Мюнхен, 1989 - 1990): у 1922 р. на 222 органи російською мовою українською припадає 173, з них на комуністичну пресу - 21. Остання дедалі зростає. У 1920 р. на 73 уже - 63. Російською мовою - 151 назва, 120 - комуністичних. У 1922 р. на 77 українських органів - 75 комуністичних. Відтоді збільшується преса російською мовою. Зі 188 органів - 169 комуністичних та 75 комуністичних органів українською мовою.

З 1922 р., зауважує автор, некомуністична преса зовсім зникає. Українською мовою виходить 56 газет і журналів. Київщина - 22, Харківщина - 20, Полтавщина - 7, Катеринославщина - 3, Поділля - 2, Херсонщина - 2, Київ - 16, Харків - 18, Полтава - 3.

А ось який «тест» для обстеження періодичних видань в СРСР у 1925 р. пропонує Бюро статистики (порівнюємо з методикою Ігнатієнка). Для відповіді пропонуються такі питання: республіка, округ, місто видання, мова, адреса, назва, періодичність, назва безкоштовних додатків, чи ілюстроване, чи є органом, у якому видавництві випускається, район обслуговування, дата заснування, на якого читача орієнтоване, обсяг, тираж, формат паперу, формат видання, кількість поширення у роздріб, кількість безоплатних примірників, друкарня, відомості про апарат редакції (ІР, ф.47, од. зб. 68, арк.2).

У номері четвертому (1926) є повідомлення В. Ігнатієнка про історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети в Україні (1776-1926) «Часописи Поділля», складений М. Белінським, Н. Співачевською, І. Кривецьким (ред. В. Отамановський. - Вінниця, 1927/1928). У праці, де зібрано й описано понад 450 часописів різними мовами вінницької філії ВБУ при ВУАН, охоплюється період від 1838 до 1927 р.

У протоколі №17 (27.УІ.28 р.) засідання УНІКу йдеться про зміст журналу №1 на 1928 р., де

затверджується матеріал «Преса Поділля» В. Ігнатієнка, якого офіційно просять зробити рецензію на книгу «Костромська преса».

У №2 (1930) Ігнатієнко рецензує роботу Одеської наукової бібліотеки «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1921 рр.» (т.3).

У цьому та наступному номерах Д. Лисиченко дає «Короткий огляд української видавничої преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині», який вже аналізувався при характеристиці книгарницької діяльності в Україні. Тепер розглянемо тільки ті аспекти, що стосуються української преси.

Д. Лисиченко, як і С. Наріжний, зважає на той факт, що перед революцією 1905 р. жодного часопису українською мовою в цьому регіоні не було і бути не могло, бо українську пресу в царській Росії було заборонено. Автор називає тільки поодинокі матеріали з української тематики російською та українською мовами (у часописах «Днепр» і його наступникові «Степь», «Приднепровский край», «Южная заря», «Русская правда».)

З 1910 по 1913 р. виходив журнал «Дніпровські хвили», про який вже йшлося, а далі, аж до 1917, немає жодного. Хоча спроби видавничої діяльності робилися.

Погляд на пресу як сильний засіб різного роду патріотичної агітації, пропаганди, боротьби за владу спричинює «потік» різних органів друку. Серед них, зазначає Д. Лисиченко, «Вісник товариства просвіта» (побачило світ 22 номери), «Вибірчий листок до Городської думи» (1 число), «Крестьянский союз», «Селянська спілка», «Наше слово» (орган УСДРП), одне число «Вісника Української Народної Республіки», «Голос робітника», «Земля і воля», одноденка «Живе слово» (до шевченківських роковин), газета «Народне життя», що виходила за гетьманату Скоропадського. Решта видань - російськомовні (але з українськими назвами) та інші, які з'являлися під час змін влади.

У №4 (1930) В. Ігнатієнко подає матеріал «Друге число «Згоди» - ілюстрований тижневик літератури, політики й культури» (редактор А. Авраменко), цінний тим, що в цьому часописі дається огляд української преси, здійснений В. Химерою.

Втім, з праць, які можна вважати класичними, сучасні дослідники й досі черпають не тільки відомості, знання, а й уміння працювати над такого роду матеріалами, викладати їх. А 9 січня 1932 р. на загальних зборах співробітників УНІКу В. Ігнатієнка було піддано нищівній критиці: «... за керівництва Меженка... стара адміністрація зробила з інституту притулок класово-ворожих сил, осередок буржуазно-націоналістичних теорій, абсолютно відірвала теоретичну роботу від практики соціалістичного будівництва <...> Якраз наукова продукція інституту за 1931 р. виявила активізацію класово-ворожих сил (праці Ігнатієнка і інш.). Більша частина інституту не дала належної відсічі класово-ворожим проявам...» (ІР, ф.47, од. зб. 260, арк.3). Зокрема, й Варфоломей Андрійович.

Учений не був серед тих, хто топтався по ідеалах української книгознавчої науки, не цукував Юрія Меженка. Аналізуючи доробок Ігнатієнка, можна об'єктивно оцінити його внесок у науку, моральну позицію.